

Роль та значення принципу секуляризму у формуванні законодавства щодо заміни юридичних обов'язків

Ярина Олійник¹

Опубліковано	Секція	УДК
25.01.2025	Право	342.736.2

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18085890>

Анотація. У статті проаналізовано вплив світоглядного плюралізму на трансформацію нормативно-правового поля. Досліджено механізми впровадження норм, що дозволяють реалізувати право на свободу совісті через альтернативні форми виконання суспільних обов'язків. Висвітлено генезу відокремлення релігійних догм від державних інституцій як передумову для розробки гнучких правових інструментів. Особливу увагу приділено балансу між загальнодержавними інтересами та індивідуальними переконаннями особи. Обґрунтовано, що сучасна правотворчість має базуватися на паритетності та недискримінації, забезпечуючи можливість корекції юридичного статусу суб'єкта за наявності об'єктивних світоглядних підстав. Доведено, що релігійна нейтральність держави є запорукою легітимності процедур заміни одних форм соціальної відповідальності іншими без порушення принципу рівності громадян перед законом.

Ключові слова: свобода совісті, світоглядний плюралізм, юридичні обов'язки, право на відмову, релігійна нейтральність, альтернативна служба, конституційні гарантії, державно-конфесійні відносини, соціальна відповідальність.

The role and significance of the principle of secularism in the formation of legislation regarding the substitution of legal obligations

Annotation. The article carries out a comprehensive theoretical and legal study of the role and significance of the principle of secularism in the context of modernizing national legislation regulating the mechanisms for the substitution of legal obligations. The author argues that secularism in a modern democratic society serves not only as a tool for separating religious institutions from the state but as a fundamental principle for ensuring ideological pluralism and legal equality. The work provides a detailed analysis of how the religious

---

¹ професор кафедри міжнародного та кримінального права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» <https://orcid.org/0000-0001-5819-2023>

neutrality of state institutions influences the law-making process, allowing for the creation of inclusive norms that take into account the deep-seated conscientious beliefs of citizens.

Particular relevance is given to the discourse under the legal regime of martial law, where the necessity of ensuring national security and fulfilling defense duties directly interacts with the fundamental right to freedom of conscience. The study highlights the legal nature of the institute of substitution of legal obligations, examining the boundary between imperative public requirements and the possibility of transitioning to alternative (non-military) service.

The author proves that the principle of secularism minimizes the risks of discrimination on religious grounds, ensuring the legitimacy of legal procedures even in times of existential threats to the state. It is substantiated that the replacement of obligations should not be interpreted as a privilege but as a legal compromise aimed at maintaining social harmony and constitutional stability. The conclusions emphasize that further legislative development must balance the security interests of the state with the inviolability of an individual's internal freedom through the lens of secular legal certainty.

Keywords: freedom of conscience, ideological pluralism, legal obligations, right to conscientious objection, religious neutrality, alternative service, constitutional guarantees, church-state relations, social responsibility.

Вступ

У сучасних умовах глобалізації та демократичної трансформації правових систем особливої актуальності набуває питання забезпечення світоглядного паритету в державно-правовому регулюванні. Принцип секуляризму, який тривалий час розглядався переважно як інструмент політичного відокремлення церкви від держави, сьогодні еволюціонує у фундаментальну правову засаду, що гарантує релігійну та світоглядну нейтральність законодавства. Проблема заміни юридичних обов'язків безпосередньо пов'язана з необхідністю дотримання конституційних прав людини.

Особливої гостроти цей дискурс набуває в умовах правового режиму воєнного стану, коли необхідність забезпечення національної безпеки та виконання оборонного обов'язку вступає у пряму взаємодію з фундаментальним правом особи на свободу совісті. В умовах екзистенційних загроз для держави межа між імперативним обов'язком та можливістю його заміни на альтернативну (невійськову) службу стає об'єктом прискіпливої юридичної та суспільної уваги.

Актуальність теми зумовлена потребою знаходження балансу між публічним інтересом, що вимагає неухильного виконання обов'язків для збереження суверенітету, та індивідуальною свободою, яка в секулярній державі не може бути ігнорована, а має бути інтегрована в загальну систему соціальної відповідальності через гнучкі правові механізми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Питання секуляризму та свободи совісті в праві були предметом вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема С. Головатого, О. Скакун, П. Рабіновича, В. Єленського, а також західних теоретиків, таких як Ч. Тейлор та Ю. Габермас. Проблематику виконання та заміни юридичних обов'язків досліджували фахівці в галузі загальної теорії права та конституційного права, до прикладу: К. Кузнецова, Б. Андрусішин, Н. Оніщенко, А. Тарановська, М. Козюбра та ін. Проте, попри значний доробок, роль секуляризму як методологічного фільтра при формуванні саме механізмів заміни юридичних обов'язків (не лише військових, а й у сфері медицини, трудових відносин чи оподаткування) залишається недостатньо висвітленою. Потребує додаткової уваги розмежування*

секуляризму як ідеології та секуляризму як правового принципу, що забезпечує недискримінацію при реалізації права на відмову від виконання обов'язків з міркувань совісті.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі принципу секуляризму як концептуальної основи для розробки та вдосконалення законодавчих норм, що передбачають можливість заміни юридичних обов'язків альтернативними формами виконання з метою захисту свободи совісті та переконань.

Завдання статті:

– розкрити зміст принципу секуляризму в контексті сучасної правотворчої діяльності та його вплив на релігійну нейтральність закону;

– визначити правову природу інституту заміни юридичних обов'язків та умови його застосування у світській державі.

– проаналізувати зв'язок між відокремленням релігійних догм від правових норм і формуванням механізмів реалізації права на альтернативне виконання обов'язків.

– виокремити ключові проблеми законодавчого закріплення процедур заміни обов'язків та запропонувати шляхи їх вирішення на засадах секулярного права.

Результати

У сучасній правовій доктрині секуляризм перестав бути просто політичним гаслом відокремлення релігійних організацій від державних інституцій; він трансформувався у засадничий принцип релігійної нейтральності закону. Як зазначає Чарльз Тейлор у своїй фундаментальній праці «Секулярна доба» [1], сучасний секуляризм полягає не у витісненні релігії з публічного простору, а у зміні умов віри, де держава стає гарантом нейтрального майданчика для співіснування різних світоглядів.

Зміст цього принципу в правотворчості полягає у створенні «спільного знаменника» для всіх громадян, незалежно від їхньої віросповідної чи атеїстичної приналежності. Це корелює з концепцією «суспільного розуму» Джона Ролза, згідно з якою у конституційній демократії правові норми повинні обґрунтовуватися аргументами, які в принципі можуть бути прийняті всіма вільними та рівними громадянами [2].

Відповідно, секулярне правотворення вимагає, щоб будь-яка норма мала світське обґрунтування. Це означає, що закон не може посилається на релігійне одкровення чи догму як на єдине джерело своєї легітимності; він мусить апелювати до раціональних цілей: громадського порядку, безпеки, охорони здоров'я чи захисту прав інших осіб.

Важливий внесок у розуміння цієї проблеми зробив Юрген Габермас, запропонувавши модель «постсекулярного суспільства», яка суттєво переосмислює класичне розуміння світськості. У своїх працях, зокрема «Між натуралізмом і релігією», філософ наголошує на специфічній «фільтруючій функції» секулярної держави, яка виступає гарантом того, що державна влада залишається нейтральною по відношенню до різних світоглядних спільнот [3, с. 107]. Згідно з цією концепцією, релігійні аргументи мають повне право входити в публічний дискурс і бути частиною суспільних дебатів, проте на стадії прийняття обов'язкових юридичних рішень, у парламентських залах чи засіданнях уряду, вони мають бути обов'язково «перекладені» загальнодоступною мовою світського права. Цей процес «перекладу» є критично важливим для формування законодавства щодо заміни юридичних обов'язків, оскільки він дозволяє трансформувати суб'єктивне релігійне переконання індивіда у об'єктивну правову категорію.

Коли держава розробляє механізми альтернативного виконання обов'язків, вона не може посилається безпосередньо на священні тексти чи теологічні догми як на першоджерело норми, адже це порушило б принцип нейтральності щодо атеїстів або представників інших конфесій. Натомість, через «фільтр» Габермаса, релігійна

мотивація (наприклад, абсолютна заборона на носіння зброї) перекладається мовою світської правової етики як «захист цілісності особистості», «повага до людської гідності» або «право на свободу совісті». Такий підхід усуває те, що Габермас називає «асиметричним навантаженням» на віруючих громадян, яким у радикально секулярних системах доводиться обирати між лояльністю до закону та відданістю власній совісті. У контексті заміни обов'язків цей «переклад» забезпечує легітимність законодавства, оскільки альтернативна служба або інші форми компенсаторного виконання обов'язків починають сприйматися не як привілей для окремої групи, а як раціональне рішення держави щодо збереження суспільної злагоді в умовах світоглядного плюралізму. Таким чином, секулярна держава, за Габермасом, не ігнорує релігійний досвід, а раціоналізує його, створюючи юридично визнані процедури, що дозволяють громадянину залишатися вірним своїм переконанням без порушення правопорядку.

У вітчизняній науковій школі М. Козюбра послідовно обґрунтовує тезу, що релігійна нейтральність держави не є автономним чи суто політичним принципом, а виступає іманентним складником архітекtonіки верховенства права [4, с. 32]. Це пояснюється тим, що верховенство права в його сучасному розумінні передбачає обмеження державної влади фундаментальними правами людини, серед яких свобода совісті посідає одне з центральних місць. Без дотримання такої нейтральності стає неможливим забезпечити реальну рівність громадян перед законом, адже будь-яка ідеологічна чи релігійна заангажованість законодавця неминуче створює ієрархію суб'єктів права залежно від їхньої лояльності до панівної догми. Надання певних правових переваг конкретному віросповіданню або, навпаки, накладання специфічних обтяжень чи додаткових юридичних тягарів на особу виключно на основі її релігійних переконань прямо порушує як формальний, так і змістовний аспекти справедливості, руйнуючи цілісність правопорядку.

У цьому контексті релігійна нейтральність виступає інструментом реалізації принципу правової визначеності, оскільки громадянин у світській державі повинен бути впевнений, що його юридичний статус, обсяг прав та характер обов'язків не залежать від кон'юнктурних змін у відносинах між державою та релігійними організаціями. Справедливість у парадигмі верховенства права вимагає, щоб закон послуговувався мовою, зрозумілою та прийнятною для всього плюралістичного суспільства, а не лише для окремої конфесійної групи. Таким чином, секуляризм виступає критично важливим методологічним фільтром, який на етапі правотворчості відсікає будь-яку можливість теологічного чи клерикального диктату, забезпечуючи інтелектуальну автономію права.

Це дозволяє правотворцю не просто встановлювати жорсткі уніфіковані приписи, а формувати гнучкі юридичні механізми, спрямовані на індивідуалізацію правового регулювання. Зокрема, інститут альтернативного виконання обов'язків є прямим втіленням такої гнучкості, оскільки він базується на визнанні того, що повага до людської гідності – серцевини верховенства права – вимагає від держави уникати ситуацій, коли особа змушена обирати між юридичною відповідальністю та моральним саморуйнуванням.

Секуляризм дозволяє правовій системі вийти за межі парадигми безальтернативного підкорення, пропонуючи натомість модель конституційного компромісу. Релігійна нейтральність у такому разі гарантує, що право на заміну обов'язку не сприймається як виняткова релігійна пільга, а розглядається як раціональний інструмент захисту свободи совісті в межах єдиного правопорядку, де найвищою цінністю визнається людина, а не інституційні інтереси окремих ідеологічних систем чи державного апарату.

Вплив секуляризму на релігійну нейтральність закону виявляється у відсутності преференцій для певних релігійних груп. Держава, дотримуючись секулярного вектору, не

може нав'язувати виконання обов'язків, що базуються на релігійній догматиці, але водночас зобов'язана створювати умови, за яких правові норми не стають тягарем для совісті індивіда.

Зазначена обов'язковість створення державою сприятливих умов для збереження світоглядної цілісності особи зумовлює перехід від загальнотеоретичних засад релігійної нейтральності до розробки конкретних нормативних конструктів. У світлі секулярного правотворення обов'язок перестає сприйматися як догматична неминучість, трансформуючись у гнучкий елемент правового статусу, що допускає варіативність форм своєї реалізації. Саме в цій площині виникає необхідність детального аналізу правової природи інституту заміни юридичних обов'язків, який постає не як виняток із загального правила, а як засіб забезпечення конституційної рівності та поваги до людської гідності в умовах сучасного правопорядку

Інститут заміни юридичних обов'язків у світській державі за своєю природою є складним правовим механізмом гармонізації публічного інтересу, спрямованого на забезпечення стабільності правопорядку, та приватного інтересу особи щодо збереження її світоглядної цілісності. У доктрині сучасного секуляризму цей інститут категорично не слід розглядати як пільгу, привілей чи форму звільнення від юридичної відповідальності. Навпаки, він постає як специфічна форма реалізації юридичного обов'язку, в межах якої сутність обов'язку – як необхідного внеску індивіда у життєдіяльність соціуму – залишається незмінною, а трансформації піддається лише зовнішній спосіб та характер його виконання [5, с. 91]. Такий підхід базується на засадах еквівалентності: особа не ухиляється від суспільного обтяження, а реалізує його в альтернативний спосіб, який є рівноцінним за своїми зусиллями та суспільною користю.

Практичне втілення цього механізму у сфері військового обов'язку є найбільш репрезентативним, оскільки воно ілюструє граничний ступінь конфлікту між безпековим імперативом держави та фундаментальним правом людини на життя і свободу переконань. У світській правовій державі інститут альтернативної (невійськової) служби виступає не як акт милосердя чи поступка певним конфесіям, а як раціоналізована юридична процедура, що ґрунтується на повазі до людської гідності. Коли конституційний обов'язок із захисту Вітчизни, який у своєму стандартному вимірі нерозривно пов'язаний із володінням зброєю та потенційним застосуванням летальної сили, вступає у суперечність із глибокими паціфістськими чи релігійними переконаннями особи, держава пропонує механізм «компенсаторної лояльності». У цьому разі військова служба замінюється суспільно корисною трудовою діяльністю, зазвичай у соціальній, медичній, комунальній чи екологічній сферах, що дозволяє громадянину виконати свій обов'язок перед суспільством, не вчиняючи при цьому «морального самогубства».

Юридична суть обов'язку – служіння державі в час потреби та внесок у національну стійкість – зберігається повністю, проте форма його виконання радикально адаптується. Це дозволяє уникнути криміналізації сумлінних громадян, які в іншому випадку стали б правопорушниками не через асоціальність, а через неможливість поступитися диктатом совісті. У контексті практики Європейського суду з прав людини, зокрема у знаковій справі «Баятян проти Вірменії» [6], було остаточно закріплено, що заміна військового обов'язку альтернативною службою є не просто можливістю, а зобов'язанням демократичної держави, якщо переконання особи є щирими, глибокими та несумісними з військовою службою.

В умовах правового режиму воєнного стану реалізація цього механізму стає ще складнішою, оскільки держава мусить балансувати між критичною потребою в мобілізаційному ресурсі та збереженням конституційних гарантій. Секулярний підхід тут виявляється у відсутності селективності: право на заміну обов'язку не може залежати від належності до «офіційно визнаної» чи «традиційної» релігійної організації, а має базуватися на індивідуальній оцінці переконань особи. Таким чином,

альтернативна служба стає інструментом збереження соціальної солідарності, де держава визнає право індивіда на мирне служіння, а індивід визнає свою відповідальність перед державою, виконуючи роботу, що зміцнює тил та забезпечує функціонування критичної інфраструктури.

Аналогічні підходи застосовуються і в трудовому праві, де світські держави часто дозволяють працівникам замінювати роботу в дні великих релігійних свят на виконання обов'язків у загальновизнані вихідні. Тут правовою метою є збереження безперервності та продуктивності виробничих процесів при одночасній повазі до релігійного календаря працівника. Яскравим прикладом такої практики є підхід Верховного Суду США у справі «Грофф проти ДеДжоя», де суд постановив, що роботодавець зобов'язаний піти на «розумне пристосування» для працівника, чії релігійні переконання (зокрема, дотримання суботи) перешкоджають виконанню обов'язків у певні дні, якщо це не створює надмірного тягаря для бізнесу [7].

У медичному праві заміна обов'язку реалізується через «застереження совісті», коли лікар, відмовляючись від проведення маніпуляцій, що суперечать його моральним засадам (наприклад, аборт), зобов'язаний натомість забезпечити пацієнту безперешкодний доступ до іншого фахівця. У цьому разі обов'язок надання медичної допомоги не анулюється, а трансформується у обов'язок належного перенаправлення та професійної координації.

Цей принцип закріплений у Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи № 1763, яка стверджує, що жодна особа не може бути примушена до виконання чи участі в діях, які суперечать її совісті, за умови, що держава гарантує пацієнту отримання належної медичної допомоги іншим шляхом [8]. Таким чином, в обох галузях права секуляризм забезпечує перехід від жорсткого уніфікованого обов'язку до гнучкого механізму, що поєднує професійну відповідальність із внутрішньою свободою індивіда.

Навіть у судово-процесуальній сфері принцип секулярної заміни знаходить своє відображення через можливість заміни релігійної присяги на священному тексті урочистою обіцянкою або афірмацією. Юридична конструкція залишається ідентичною: особа бере на себе зобов'язання говорити правду під загрозою санкцій, проте символічна форма акту пристосовується до світогляду суб'єкта. У вітчизняній правовій думці такий підхід знаходить вагоме теоретичне обґрунтування. Зокрема, П. М. Рабінович наголошує, що антропоцентрична спрямованість сучасної правової системи вимагає врахування «світоглядної автономії особи» як важливого складника її правового статусу [9, с. 32]. На думку вченого, право на афірмацію замість присяги є проявом поваги до людської гідності, що запобігає ситуаціям морального примусу з боку держави.

Підтримуючи ідею гнучкості правового регулювання, О. В. Скакун зазначає, що в демократичній, правовій державі юридична форма не повинна домінувати над змістом права на свободу совісті [10, с. 168-174]. Дослідниця підкреслює, що можливість вибору між релігійною присягою та світською обіцянкою є свідченням зрілості правової системи, яка визнає «плюралізм переконань як об'єктивну реальність» і прагне забезпечити максимальну інклюзивність правосуддя.

Таким чином, інститут заміни обов'язку виступає як форма «розумного пристосування» правової системи до людської різноманітності. Світська держава обирає раціональний шлях: замість деструктивного конфлікту з громадянином, який міг би призвести до повного правового нігілізму через неможливість поступитися совістю, вона пропонує альтернативну форму лояльності, що зміцнює загальну легітимність правопорядку. Це перетворює юридичний обов'язок із інструменту нівелювання індивідуальності на інструмент суспільної солідарності, де кожна особа знаходить прийнятний для себе спосіб підтвердження своєї правової відповідальності.

Ефективне функціонування інституту заміни юридичних обов'язків у світській державі можливе лише за умови дотримання низки засадничих критеріїв, які забезпечують баланс між правами людини та інтересами суспільства. Першочерговою умовою є світоглядна щирість, яка передбачає наявність у особи справжніх, глибоких та сталих переконань, що входять у непереможне протиріччя зі стандартним способом виконання певного обов'язку. У правовому полі це вимагає від суб'єкта не просто декларації незгоди, а підтвердження того, що конкретний юридичний припис порушує фундаментальні засади його совісті, що є критично важливим для уникнення зловживань правом.

Не менш важливою умовою постає принцип еквівалентності, згідно з яким заміна одного обов'язку іншим не повинна призвести до зменшення міри соціальної відповідальності індивіда. Альтернативна форма виконання має бути суспільно корисною та рівноцінною за обсягом докладених зусиль; класичним прикладом тут виступає заміна військової служби працею в соціальній або медичній сферах, де інтенсивність внеску в суспільне благо залишається високою, хоча характер діяльності змінюється. Нарешті, основоположною умовою є легітимність, яка вимагає, щоб процедура заміни обов'язку була чітко та прозоро регламентована законом. Тільки за наявності детальних законодавчих фільтрів та критеріїв можна мінімізувати ризики суб'єктивізму з боку посадових осіб, гарантуючи, що рішення про надання права на альтернативне виконання обов'язків базуватиметься на принципах правової визначеності та рівності, а не на довільному розсуді представників державного апарату.

Окреслені умови легітимності та еквівалентності заміни юридичних обов'язків не можуть бути реалізовані у правовій системі, де релігійні настанови та державні приписи є тотожними. Для того, щоб механізм «розумного пристосування» почав діяти, необхідна доктринальна дистанція між сакральним та юридичним. Це зумовлює потребу в аналізі процесу відокремлення релігійних догм від правових норм як ключової передумови, що створює простір для легітимізації альтернативних форм виконання обов'язків у сучасній державі.

Зв'язок між процесом десакралізації права та інституціоналізацією альтернативного виконання обов'язків є прямим і генетичним: лише в секулярному просторі стає можливим повноцінне визнання автономії людської совісті як самостійного правового блага. Коли правова система звільняється від релігійного монізму – стану, за якого право і релігія складають єдиний ціннісний моноліт, — вона починає визнавати, що позитивна норма закону не завжди є ідентичною моральній нормі індивіда. Це розрізнення є фундаментальним для ліберальної правової традиції, оскільки воно десакралізує саму форму обов'язку, дозволяючи обговорювати його соціальну функцію окремо від його ритуального чи догматичного змісту.

Механізми реалізації права на альтернативне виконання обов'язків, яскравим прикладом яких є стаття 35 Конституції України, постають як результат своєїрідної «секулярної угоди» між державою та суспільством [11]. Така угода дозволяє державі зберігати свою виключну монополію на встановлення загальнообов'язкових правил поведінки, але водночас зобов'язує її визнавати «право на інакшість» тих громадян, чий внутрішній імператив суперечить зовнішньому припису. Без такого концептуального відокремлення релігійна догма неминуче тяжіла б до одного з двох полюсів: або вона диктувала б зміст закону, перетворюючи державу на теократію, де альтернатива неможлива через гріховність непослуху, або сама була б повністю пригнічена державним диктатом, що характерно для тоталітарних режимів, де совість приноситься в жертву ідеологічній уніфікації.

Секуляризм, у цьому контексті, створює специфічну «буферну зону» або «коридор нейтральності», де релігійне переконання, втрачаючи статус джерела загального права, набуває статусу юридично значущого фактора, що дозволяє суб'єкту претендувати на

зміну форми обов'язку. Як зазначають дослідники державно-конфесійних відносин, саме релігійна нейтральність правового поля дозволяє перевести конфлікт між «божим» та «кесаревим» у площину цивілізованого юридичного компромісу. У цій зоні держава не оцінює істинність релігійного переконання, а лише фіксує його наявність як об'єктивну перешкоду для стандартного виконання норми, пропонуючи натомість альтернативний шлях реалізації громадянської лояльності [12, с. 324]. Таким чином, відокремлення догми від норми є не актом ворожості до релігії, а актом емансипації людини, що надає правовій системі необхідної гнучкості для збереження стабільності в умовах світоглядного розмаїття.

Незважаючи на прогресивність секулярного підходу в сучасній правотворчості, процес його імплементації в національне законодавство стикається з низкою суттєвих проблем, що потребують нагального розв'язання. Першочерговою проблемою є вузька обмеженість сфери застосування інституту заміни обов'язків, оскільки в поточному нормативному полі можливість такої заміни здебільшого передбачена лише для військової служби. Це створює правовий вакуум в інших соціально значущих сферах, як-от охорона здоров'я (у контексті застереження совісті лікарів щодо специфічних маніпуляцій) або судово-процесуальна діяльність, де релігійні чи філософські переконання можуть вступати у конфлікт із текстом офіційних присяг чи необхідністю виконання певних професійних дій.

Наступним критичним викликом є проблема доказування, що зумовлена відсутністю чітких законодавчих критеріїв для підтвердження «щирості переконань» особи. Брак уніфікованої методики оцінки внутрішнього стану суб'єкта перетворює процес розгляду заяв про заміну обов'язку на суб'єктивну процедуру, що створює значний простір для корупційних ризиків або дискримінації за ознакою належності до конкретної конфесії. Особливої гостроти ці питання набувають під час воєнного стану, коли виникають глибокі правові колізії та неузгодженість між мобілізаційним законодавством, що вимагає максимальної концентрації людського ресурсу, та конституційними гарантіями права на альтернативну службу. Відсутність чіткого алгоритму реалізації цього права в умовах особливого періоду часто призводить до порушення принципу правової визначеності та підриває довіру до держави як до нейтрального арбітра.

Шляхи вирішення цих проблем лежать у площині комплексного реформування законодавства на засадах секулярного права. Необхідною є повна уніфікація правових дефініцій, зокрема закріплення на законодавчому рівні широкого поняття «світоглядне переконання». Це дозволить охопити захистом не лише прихильників зареєстрованих релігійних організацій, а й осіб із глибокими загальнофілософськими чи пацифістськими засадами, усуваючи ієрархічність у сфері свободи совісті. Паралельно з цим потребує розширення перелік доступних альтернатив, що передбачає впровадження механізмів заміни обов'язків у цивільній та трудовій сферах, де виникає об'єктивний конфлікт совісті. Для мінімізації людського фактору та забезпечення прозорості доцільним є впровадження цифровізації процедур, зокрема створення єдиних реєстрів осіб, які претендують на альтернативне виконання обов'язків. Це дозволило б автоматизувати перевірку послідовності поведінки особи та забезпечити рівність підходів до оцінки її переконань.

Загальне обґрунтування отриманих результатів доводить, що секуляризм є не просто абстрактною ідеологією, а високоефективним інструментом правового дизайну. Він дозволяє державній машині залишатися прагматичною та ефективною, отримуючи необхідне виконання суспільних обов'язків у альтернативній формі, і водночас бути справедливою, гарантуючи недоторканність внутрішньої свободи індивіда. Такий паритет створює стійку та адаптивну правову систему, яка здатна зберігати свою

легітимність і витримувати гострі соціальні конфлікти навіть у найбільш кризові періоди розвитку суспільства.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що принцип секуляризму є фундаментальним інструментом сучасного правотворення, який забезпечує життєздатність демократичної держави в умовах світоглядного розмаїття. Зіставлення поставленої мети та отриманих результатів свідчить про те, що секуляризм у правовій сфері еволюціонував від простого механізму відокремлення релігійних установ від держави до статусу засадничого принципу релігійної нейтральності закону. Це гарантує, що будь-який юридичний обов'язок має виключно світське обґрунтування, що робить правову норму легітимною для всіх громадян, незалежно від їхньої віри чи атеїстичних переконань.

Визначено, що заміна юридичних обов'язків за своєю правовою природою є не привілеєм чи пільгою, а формою «розумного пристосування» правової системи до потреб індивіда. Ключовими умовами такої заміни виступають світоглядна щирість особи, еквівалентність альтернативного виконання та сувора законодавча легітимність процедури, що дозволяє державі зберігати ефективність управління, не порушуючи при цьому людську гідність. Відокремлення релігійних догм від правових норм створює необхідну «буферну зону» для юридичного компромісу, де суб'єктивний конфлікт совісті трансформується у об'єктивну юридичну процедуру, запобігаючи як теократичному диктату, так і тоталітарному пригніченню свободи думки.

Попри теоретичну обґрунтованість, чинне законодавство все ще потребує розширення сфери застосування інституту заміни обов'язків за межі суто військової сфери, охоплюючи медичне, трудове та процесуальне право. Особливої уваги вимагає усунення колізій між безпековими імперативами воєнного стану та конституційними гарантіями свободи совісті через чітку регламентацію та цифровізацію перевірки світоглядних переконань. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку вбачаються у детальному дослідженні міжнародного досвіду впровадження «застереження совісті» для представників різних професій, а також у розробці алгоритмів юридичного доказування щирості переконань в умовах цифровізації правосуддя та вдосконалення механізмів альтернативного виконання соціальних обов'язків у посткризовий період відновлення держави.

Список використаних джерел

1. Тейлор Ч. Секулярна доба. Пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2013. Кн. 1. 664 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://shron1.chtyvo.org.ua/Taylor_Charles/Sekuliarna_doba_Knyha_1.pdf?PHPSESSID=o43e8js4obl4dmm1ep5egh3li5.
2. Ролз Дж. Політичний лібералізм. Пер. з англ. Київ : Основи, 2000. 403 с. URL: <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/view/578/526/475-1/>
3. Габермас Ю. Між натуралізмом і релігією: Філософські статті. Пер. з нім. Київ : Дух і Літера, 2014. 320 с.
4. Козюбра М. П. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 30–39.
5. Єленський В. Релігія і свобода. Київ : Наукова думка, 2002. 230 с.
6. Bayatyan v. Armenia : Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 7 July 2011. Application no. 23459/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105564>.
7. Groff v. DeJoy : Judgment of the Supreme Court of the United States of 29 June 2023. 600 U.S. 447 (2023). URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/22pdf/22-174_k5fl.pdf.

8. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 1763 (2010). *Офіційний сайт Ради Європи*. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17909>
9. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Львів: Край, 2007. 192 с.
10. Скакун О. В. Теорія права і держави : підручник. Київ: Алерта, 2011. 524 с.
11. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
12. Головатий С. Верховенство права : у 3 кн. Київ : Фенікс, 2006. Кн. 1. 608 с.